

Daniel Sołtysiak

ORCID: 0000-0001-6151-3334

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
Katedra Nowych Mediów i Kultury Cyfrowej
Uniwersytet Łódzki

Medialaby w perspektywie kultury wernakularnej. Analiza wybranych cech polskich instytucji

Słowa kluczowe: medialab, kultura wernakularna, lokalna kultura cyfrowa, humanistyczne laboratorium

Keywords: medialab, vernacular culture, local digital culture, laboratory of humanities

Wprowadzenie

Bieżąca dekada w literaturze naukowej została zdominowana przez badaczy współczesnej humanistyki poświęcających dyskurs przeobrażeniom dziedziny, cyfrowym narzędziom oraz nowym przestrzeniom konstruowania wiedzy. W ramach ostatniej kategorii toczy się dyskusja wokół medialabowych idei, obejmująca nie tylko teoretyczne i historyczne aspekty medialnego laboratorium, ale i studium przypadku nowo powstałych ośrodków. Świadectwem dynamicznego rozwoju figury laboratorium są nie tylko liczne publikacje naukowe, ale przede wszystkim prężnie funkcjonujące instytucje¹ legitymizujące rozważania teoretyczne poprzez praktykę. Jednakże badanie laboratoriów charakteryzujących się procesualnym, interdyscyplinarnym i zespołowym modelem pracy (Pawlicka-Deger, 2020) nastęrcza wielu trudności w zakresie przeniesienia doświadczenia warsztatu laboratoryjnego na język rozprawy akademickiej. Akademy mierzą się z aplikowaniem metodologii jakościowej, a w szczególności z koniecznością licznych kwerend mających na celu pozyskiwanie wiedzy. Jak zaznacza inicjator UBU labu Piotr Marecki: „nie można poznać sposobu funkcjonowania labu

¹ Pojęcie instytucji stosuję w znaczeniu synonimicznym do organizacji. Mając świadomość odmiennej operacyjności powyższych terminów chociażby w naukach socjologicznych, decyduję się na niewprowadzanie rozróżnienia oraz rezygnację z odwołania do teorii instytucjonalnej z uwagi na specyficzną formę medialabów, którą opisuję w podrozdziale dotyczącym subwersywności strukturalnej.

inaczej niż przez znalezienie się w przestrzeni, w której są zarówno maszyny zdolne odtworzyć wybrane utwory, jak i same programy. Laboratoriów nie sposób poznać przez przeczytanie tekstów o nich” (Marecki, 2019, s. 46). Doświadczenie przestrzeni laboratoryjnej staje się więc nie tylko znaczącym, co przede wszystkim podstawowym elementem pracy laboratoryjnego badacza.

Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, jakie cechy kultury wernakularnej charakteryzują polskie medialaby w zakresie ich powstania, podejmowanej działalności edukacyjnej oraz organizacji pracy. Zaaplikowanie powyższej koncepcji do badań nad laboratoriami ukształtowało się podczas kwerendy przeprowadzonej w trzech polskich medialabach: w Medialabie Gdańsk, w UBU labie w Krakowie oraz w Medialabie Katowice, których aktywności odnoszą się do regionalnych aspektów historycznych i kulturowych, a także do potencjału badawczego lokalnej kultury cyfrowej. W ramach studium wymienionych instytucji przedstawię realizację laboratoryjnego modelu pracy w działaniach o charakterze edukacyjnym, badawczym oraz społecznym. Przeprowadzone kwerendy uwzględniały perspektywę najważniejszych instytucji w kraju, w tym ich charakterystykę oraz główne kierunki rozwoju. Aktualność badań podkreśla nieustająca debata dotycząca problematyki pracy laboratoryjnej oraz potrzeby dalszych zmian w humanistyce, a co za tym idzie przemianę metod pracy badawczej humanistów z modelu indywidualnego w stronę kolektywnych, interdyscyplinarnych zespołów (Pawlicka, 2015, s. 62–63). Równocześnie następuje stopniowe osłabienie sztywnego podziału nauk na rzecz współpracy pomiędzy badaczami reprezentującymi różne dyscypliny.

Warto w tym miejscu odwołać się do badań Andrzeja Klimczuka, który w ramach działalności Fundacji Ortus oraz Fundacji „SocLab” przeprowadził na przełomie lat 2012 i 2013 „badanie oceniające działania na rzecz budowy stałych instytucji typu medialab” (Klimczuk, 2016, s. 28). W badaniach dostrzeżono potrzebę powołania stałej instytucji o szerokim spektrum działalności obejmującej: projekty badawcze, rezydencje artystyczne, wydarzenia edukacyjne (Klimczuk, 2016, s. 29). Postulowana jest instytucja prowadzona przez organizacje pozarządowe przy finansowym wsparciu jednostek państwowych (Klimczuk, 2016, s. 30). W badaniach Klimczuka zostały zaprezentowane oczekiwania uczestników Medialabu Chrzelice oraz respondentów niepartycypujących w wydarzeniu wobec jeszcze słabo znanej wówczas w ogólnej świadomości społecznej idei medialabu. Analiza dorobku wybranych przeze mnie ośrodków uwidacznia częściową zbieżność ich rozwoju z oczekiwaniami grupy respondentów, w szczególności dotyczącymi prowadzenia warsztatów z zakresu nowych mediów.

Metodologia prowadzonych badań

Prezentowane w niniejszym artykule wnioski pochodzą z badań trzech wybranych ośrodków medialabowych w Polsce: Medialabu Katowice, Medialabu Gdańsk oraz UBU labu w Krakowie. Kwerenda została przeprowadzona na podstawie trzech zasadniczych osi projektu: krytycznej analizy literatury

dotyczącej figury laboratorium oraz tekstów poświęconych polskim inicjatywom, studium aktywności powyższych instytucji, uwzględniającego treści publikowane online i publikacje książkowe, oraz pogłębionych, częściowo ustrukturyzowanych wywiadów standaryzowanych (Gudkova, 2012, s. 113) z przedstawicielami laboratoriów. Zrealizowano pięć blisko godzinnych wywiadów o orientacji faktograficznej (Kvale, 2012, s. 124), skoncentrowanych wokół znaczących punktów rozwoju medialabów oraz ich poszczególnych aktywności. Rozmowy przełożyły się na 57 stron niepublikowanego maszynopisu transkrypcji nagrań. W badaniu udział wzięli: Oskar Adamus i Karol Piekarski (Medialab Katowice), Karina Rojek i Grzegorz Stunża (Medialab Gdańsk) oraz Jan Argasiński (UBU lab). Wywiady obejmowały kwestie dotyczące powstania poszczególnych medialabów, ich obecnego funkcjonowania z uwzględnieniem wpływu pandemii COVID-19, działań w zakresie edukacji medialnej oraz ich roli w lokalnym kontekście (wykorzystywanie potencjału kulturowo-społecznego oraz działania na rzecz lokalnej społeczności). Niekorzystna sytuacja pandemiczna w czasie prowadzenia badań (pierwsza połowa roku 2021) znacznie wpłynęła na ograniczenie działalności ośrodków oraz mobilność badacza. Kwerenda, wbrew pierwotnym koncepcjom, została przeprowadzona zdalnie, co uniemożliwiło pełne doświadczenie przetrzeni laboratoriów, w konsekwencji reorganizując założenia metodologiczne.

Materiał empiryczny został opracowany na podstawie wielokrotnej kondensacji znaczenia (Kvale, 2012, s. 174) wypowiedzi recenzentów. Umożliwiło to w dalszym etapie prac dokonanie analizy porównawczej funkcjonowania laboratoriów w zakresie wyszczególnionych kategorii:

- główne cele działań medialabu;
- rodzaje oraz cechy charakterystyczne podejmowanych aktywności;
- cechy działań;
- powstanie instytucji;
- struktura organizacyjna, w tym charakterystyka ról w zespole;
- rola laboratorium w działaniach ukierunkowanych na edukację medialną;
- problemy i wyzwania w bieżącej działalności;
- strategia dalszego rozwoju laboratorium;
- wpływ pandemii COVID-19 na funkcjonowanie jednostki;
- warunki lokalowe oraz zaplecze technologiczne.

Studium prezentowane w niniejszym artykule uwzględnia w szczególności wnioski z analizy trzech pierwszych kategorii. Jednakże kategorie te nie zostały w procesie opracowywania materiału empirycznego oddzielone od pozostałej części wywiadów, lecz były interpretowane w perspektywie kompletnych wypowiedzi respondentów.

Wernakularność w badaniu laboratorium

Idea aplikowania kategorii charakterystycznych dla kultury wernakularnej do badań medialabów wymaga rozpoczęcia od zadania podstawowego pytania dotyczącego potrzeby rozwijania nowej metodologii badania laboratoriów.

Powszechnie stosowane techniki antropologiczne, takie jak wywiady czy obserwacja uczestnicząca, stanowią jedynie punkt wyjścia do zrozumienia idei kierującej działaniami konkretnego labu. Dalsze rozważania można prowadzić na podstawie analizy cech charakterystycznych modelu pracy laboratoryjnej (interdyscyplinarność, procesualność, kolektywność, eksperymentalność, interinstytucjonalność) (Pawlicka, 2017, s. 330), odnosząc je do lokalnych uwarunkowań społeczno-kulturowych. Kategorie te są na tyle uniwersalne, iż mogą posłużyć eksplikacji wszelkiego rodzaju aktywności medialabowych, jednak moim zdaniem poza samym określeniem modelu pracy laboratoryjnej nie przyczyniają się w wystarczającym stopniu do poznania specyfiki konkretnych medialabów. Za adekwatne konteksty badań uważam współczesne praktyki kulturowe właściwe lokalnemu obszarowi geograficznemu. Wobec tego proponuję paradygmat kultury wernakularnej jako narzędzia badania polskich laboratoriów. Aspekty charakteryzujące to podejście stanowią interesujący punkt odniesienia dla konkretnych inicjatyw, wskazując na ich znaczenie dla lokalnej społeczności.

Współcześnie można wyróżnić różnorodne zastosowania terminu wernakularności. Na łamach literatury naukowej i popularnej często spotykane są takie kolokacje jak wernakularna architektura, fotografia, literatura, dialekt wernakularny czy wernakularne nazewnictwo. Jednakże genezy pojęcia należy szukać w ostatnich z dwóch przywołanych kategorii. Silnie osadzone w warsztacie tradycyjnej antropologii przeniknęły również do badań współczesnych społeczności miejskich. Margaret Lantis zaproponowała termin kultury wernakularnej już w roku 1960 jako właściwy do opisu codziennego języka zurbanizowanych wspólnot (Lantis, 1960, s. 202–203). W czasach intensywnej urbanizacji oraz powiązanej z nią mobilności jednostek myślenie o języku jako dialekcie charakterystycznym dla stałej społeczności danego terytorium zaczęło tracić swoje właściwości przy badaniu złożonych wspólnot zorganizowanych wokół danego wydarzenia (Lantis, 1960, s. 203). Badaczka wymienia następujące elementy kultury wernakularnej:

Wartości i cele, w szczególności te, które sprowadzają jednostki do uczestniczenia w danej sytuacji; właściwe: czas, miejsce oraz artefakty; wspólna wiedza [...]; system relacji interpersonalnych [...] lub schemat relacji; sankcje; komunikacja, w tym także, lecz nie wyłącznie: specjalistyczna terminologia oraz sposób wypowiedzi (Lantis, 1960, s. 206).

Odnosząc wymienione przez autorkę aspekty do koncepcji laboratorium, należy zauważyć, iż specyfiką labu jest przywoływany przez Pawlicką zespół cech określających ahierarchiczną komunikację oraz system relacji interpersonalnych. Wspólna wiedza powstaje na skutek sieciowej współpracy jednostek połączonych laboratoryjnym węzłem interdyscyplinarnych eksperymentów. Można określić ją aktualniejszym terminem Pierre'a Lévy'ego jako kolektywną inteligencję (Lévy, 1997). Termin ten odnosi się do różnych wspólnotowych praktyk wiedzotwórczych, których przykład stanowią działania interdyscyplinarnych zespołów medialabowych. Jednakże pomimo upływu ponad pół wieku od publikacji artykułu Lantis koncepcja kultury wernakularnej nie należy

do najpopularniejszych paradygmatów prezentowanych w polskojęzycznej literaturze kulturoznawczej. W roku 2015 wydano numer czasopisma „Kultura Współczesna” w całości poświęcony omawianej problematyce. Autorzy swojego rodzaju manifestu w artykule *Kultura wernakularna. Antropologia projektów nieudanych* zaproponowali zestaw sześciu wyznaczników paradygmatu: emergentność, nieautonomiczność, swojskość, amatorskość, nieświadomość własnych ograniczeń oraz subwersywność strukturalna (Napiórkowski i in., 2015, s. 18). Podobnie do Lantis badacze zaznaczają, iż paradygmat ten stanowi propozycję o szerokich możliwościach aplikowania koncepcji do badań:

Proponowane tu pojęcie ma stworzyć jednolitą płaszczyznę teoretyczną do analizy różnorodnych zjawisk, które, jak nam się wydaje, w znacznej części wymykają się funkcjonującym dziś w antropologii czy socjologii kategoriom [...]. Kultura wernakularna nie ogranicza się do konkretnej grupy społecznej (jak „kultura wykluczonych”), przestrzeni („kultura peryferiów”) ani zestawu zjawisk [...], wskazując zamiast tego odmienną kulturę obiegu treści, rozproszony charakter władzy i wiedzy, oparty na oddolnym ścieraniu się sił, oraz różnorodne formy samoorganizacji bez udziału centralnego ośrodka kontroli (Napiórkowski i in., 2015, s. 17–18).

Istotne jest, że proponowane powyżej wyznaczniki koncepcji nie wykluczają innych zjawisk, które mogą być analizowane w ramach paradygmatu (Napiórkowski i in., 2015, s. 18). Kultura wernakularna stanowi szeroką kategorię umożliwiającą badanie różnorodnych aspektów działalności kulturotwórczej.

Działalność analizowanych medialabów w zakresie powstania, organizacji pracy oraz działalności edukacyjnej wyróżnia się następującymi cechami charakterystycznymi dla paradygmatu kultury wernakularnej: emergentność, swojskość, amatorskość oraz subwersywność strukturalna. Powyższe wyznaczniki posłużą jako teoretyczne ramy prezentowanej analizy. Można się ich doszukiwać w powszechnym funkcjonowaniu koncepcji *Do It Yourself*. Mirosław Filiciak i Alek Tarkowski (2011, s. 12) zwracają uwagę również na zakorzenienie w nim medialabowych idei. Badacze wskazują dwie lokalne tradycje: po pierwsze paradygmat DIY, polskie „zrób to sam”, który kulturowo utożsamiany jest z postacią Adama Słodowego, popularyzatora idei w czasach PRL-u; po drugie proces komputeryzacji, w szczególności upowszechnienie mikrokomputerów w latach 80. XX wieku (Filiciak i Tarkowski, 2011, s. 12). Postać Adama Słodowego oraz jego aktywność medialna w prowadzeniu programu telewizyjnego (*Zrób to sam*) odniosła niezwykle wpływ na popularyzację idei DIY w społeczeństwie socjalistycznej Polski (Orszak-Dudkowska, 2016, s. 101). Jak zaznaczają badacze, wynikało to w znacznej mierze ze specyfiki centralnie sterowanej gospodarki, której niewydolność objawiała się niedostępnością niektórych towarów na rynku lub znaczącymi trudnościami ich zakupu (Filiciak i Tarkowski, 2011, s. 12). Paradygmat DIY zakorzeniony jest więc głównie jako następstwo „postaw[yl] wymuszon[ej] przez okoliczności polityczno-gospodarcze, wszechobecną bylejąkość i sytuację niedoboru produktów” (Orszak-Dudkowska, 2016, s. 101). Taką właściwość lokalnej kultury cyfrowej można, posługując się jednym z tłumaczeń terminu wernakularności w kontekście architektury, uznać

za rodzimą (Rytel, 2015, s. 144). Jednocześnie obiekty kultury, które kwalifikują się jako wernakularne, pozostają w specyficznej relacji z wytworami głównego nurtu (Rytel, 2015, s. 145). Jak wskażę przy omawianiu kategorii amatorskości, nie są to jednak zupełnie autonomiczne obiekty, a wręcz zależne, pozostające w pętli referencyjnej do dzieł „profesjonalnych” (Napiórkowski i in., 2015, s. 22). Współcześnie paradygmat DIY stanowi ważny element pracy laboratoryjnej, polegającej na samodzielnym konstruowaniu materialnych i cyfrowych artefaktów oraz badaniu amatorskich wytworów techniki komputerowej w perspektywie historycznej.

Emergentność kultury wernakularnej w badaniu laboratorium

Charakteryzująca kulturę wernakularną emergentność została zaproponowana jako kategoria odpowiadająca na systemową złożoność świata (Napiórkowski i in., 2015, s. 20). Rozpatrywanie zjawisk właściwych dla tego paradygmatu wymaga ujęcia charakteryzującego się podejściem procesualnym (Napiórkowski i in., 2015, s. 20). Emergentność znajduje odzwierciedlenie w humanistycznych laboratoriach na dwóch poziomach – w specyfice pracy laboratoryjnej oraz w samym badaniu ośrodków. Model postępowania medialabowego opiera się na procesualnym podejściu w działaniach warsztatowych (Pawlicka, 2015, s. 65), które nie stanowią szeregu pojedynczych aktywności, lecz długotrwały proces budowania sieci relacji i powiązań pomiędzy zaangażowanymi uczestnikami. Badanie ośrodków obejmuje natomiast analizę procesów zachodzących w medialabach, uwzględniając złożone konteksty kulturowo-społeczne stanowiące podłoże podejmowanych aktywności. Warto zaznaczyć, iż wśród aktorów procesu znaczącą rolę odgrywają nie tylko ludzie, ale również wszelkiego rodzaju platformy oraz wykorzystywane oprogramowanie.

Złożoność laboratorium, jako sieci współoddziałujących na siebie elementów, obrazuje propozycja autorek publikacji *The Lab Book. Situated Practices in Media Studies*. Darren Wershler, Lori Emerson oraz Jussi Parikka proponują heurystyczne podejście w badaniu laboratoriów, zwracając uwagę na znaczenie techniki i aparatury. Badaczki w swoich analizach odwołują się do sześciu kategorii: przestrzeń, aparatura, infrastruktura i zarządzanie (polityka, policy), ludzie i technika (Wershler i in., 2021). Przyjęcie takich kategorii nie tylko strukturyzuje proces badawczy, ale pozwala również na ukazanie wielości aspektów tworzących emergentny proces wiedzotwórczy.

Laboratorium subwersywnie konstruowane

Podążając za kategorią subwersywności strukturalnej jako jednym z wyznaczników paradygmatu kultury wernakularnej (Napiórkowski i in., 2015, s. 24), nie sposób pominąć znaczenia oddolnego konstruowania medialnych labora-

toriów. Mimo iż ośrodki takie jak Medialab Gdańsk, UBU lab czy Medialab Katowice stanowią przykład laboratoriów zinstytucjonalizowanych, powołanych do funkcjonowania przy uczelni czy miejskich instytucjach kultury, to ich genety oraz *modus operandi* należy doszukiwać się w samoorganizujących się społecznościach badaczy, artystów oraz pasjonatów kultury cyfrowej. Rozwój idei medialabowej w Polsce rozpoczął się wraz z pierwszą inicjatywą tego rodzaju w Chrzelicach, zorganizowaną przez Fundację Ortus w 2010 roku (Maj, 2017, s. 96) z grupą badaczy oraz społeczników na czele. Jej upowszechnienie oraz rozwój dyskusji nad potrzebą tworzenia zróżnicowanych, oddolnie konstruowanych form laboratoryjnych poskutkowało równoczesnym wyłonieniem się medialabów w Katowicach oraz w Gdańsku. W obu przypadkach powołanie do istnienia laboratoryjnej inicjatywy korzystnie zbiegło się w czasie ze staraniem się tychże miast o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury. Wpłynęło to m.in. na dogodne warunki dla formowania nowych inicjatyw kulturalnych, społecznych i artystycznych.

Katowicki medialab powstał z inicjatywy Karola Piekarskiego, który w następstwie rozwoju własnych zainteresowań podjął się działań organizacyjnych. Przez pierwsze lata Piekarski działał sam, odpowiedzialny za każdy element laboratoryjnych przedsięwzięć, poczynając od warstwy koncepcyjnej i merytorycznej, a skończywszy na produkcji wydarzeń (Piekarski, 04.06.2021, s. 39)². Taki model funkcjonowania charakterystyczny jest dla organizacji trzeciego sektora oraz niesformalizowanych aktywistów, odstając na tle pozostałych jednostek afiliowanych przy lokalnych magistratach. Powyższy przykład samoorganizacji doskonale obrazuje subwersywny model funkcjonowania Medialabu Katowice, w szczególności na początkowym etapie rozwoju ośrodka. Jednakże nie stanowi on jedyne aspekty analizowanej subwersywności laboratoriów. Szczególnie wartościowa w tym kontekście jest szeroka współpraca laboratorium gdańskiego i katowickiego z organizacjami trzeciego sektora oraz krakowskiego UBU labu z nieformalnymi społecznościami. Sprzężone jest to z efemerycznością i zmiennością zespołu laboratoryjnego. Kooperacja z podmiotami pozarządowymi znacznie pomaga w rozwoju interdyscyplinarności przy jednoczesnej rozbudowie sieci partnerów, dla których lab staje się platformą dialogu i współpracy. Jak podkreśla Piekarski: „[medialab – D.S.] jest to takie miejsce/platforma współpracy osób z różnych środowisk, które mają różny *background*, czyli dosłownie taki *hub*, który łączy z jednej strony instytucje, a z drugiej osoby” (04.06.2021, s. 44). Znaczenie szerokiej współpracy z trzecim sektorem akcentują zarówno respondenci z Katowic (Adamus, 25.05.2021, s. 18), jak i z Gdańska (Rojek, 25.05.2021, s. 1), co wskazuje, iż stanowi ona jedną z podstawowych ról medialabu definiowanego za Piekarskim.

Przykładem wyróżniającym się pod względem organizacyjnym na tle analizowanych przypadków jest funkcjonujący na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Jagiellońskiego UBU lab. Medialab powstał jako jeden z etapów pracy zespołu

² Niniejsze przypisy odwołują się do wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielami medialabów. Zapis wskazuje nazwisko respondenta oraz datę przeprowadzenia rozmowy.

badawczego realizowanej w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, jednak jego wspólnotowórczy charakter daleko wykracza poza ramy instytucjonalne UJ. UBU lab podejmując w ramach projektu badawczego m.in. problematykę demosceny oraz lokalnej kultury cyfrowej, stworzył przestrzeń zachęcającą do współpracy społeczności zorganizowane wokół demosceny oraz platform mikrokomputerowych Atari (Argasiński, 01.06.2021, s. 32). Laboratorium nie tylko dało podłoże dla powstania wspólnoty wokół niego, ale pozwoliło także na niesformalizowane włączenie członków istniejących wcześniej społeczności w podejmowane działania. Ponadto subwersywność strukturalną UBU labu akcentuje fakt zakończenia grantu fundującego powstanie laboratorium. Przekłada się to na brak umocowania w strukturze akademickiej wypracowanej jednostki (Argasiński, 01.06.2021, s. 25, 35). Pomimo tego laboratorium utrzymuje ciągłość funkcjonowania, czego przyczyn można dopatrywać się w poczuciu wspólnoty towarzyszącemu założycielom oraz pozostałym uczestnikom działań medialabowych (Argasiński, 01.06.2021, s. 25).

Maj zwraca uwagę, iż nowe modele laboratoryjnych instytucji edukacyjnych (w tym również wymieniane przez badaczkę medialaby) w pewnym stopniu opierają się na oddolnej samoorganizacji, jednakże ingerencja zewnętrznych podmiotów (np. w postaci wsparcia finansowego) czy też częściowa formalizacja stanowią działania niezbędne do ich funkcjonowania (Maj, 2017, s. 101). System działania medialabów, w ramach włączenia ich w struktury ośrodków miejskich lub uniwersyteckich, badaczka określa modelem mieszanym (obok modelu dotacyjnego oraz biznesowego) (Maj, 2017, s. 101). Analizowane przypadki doskonale wpisują się w powyższą formułę. Powstały one przy instytucjach sformalizowanych, jednak genezy idei należy szukać w oddolnych poczynaniach badaczy. Można więc określić powyższe medialaby jako laboratoria graniczne, funkcjonujące pomiędzy ramami sformalizowanych instytucji a potencjałem oddolnych działań społeczności.

Medialab w lokalnym kontekście

Medialne laboratoria podejmują zróżnicowaną tematykę w ramach aktywności badawczych, edukacyjnych czy też eksperymentalnych. Poszczególne medialaby na gruncie polskim oraz ścieżki ich dalszego rozwoju charakteryzuje szeroki kontekst lokalny, podkreślany jako jeden z głównych wyznaczników rozwoju laboratoriów (Klimczuk, 2013, s. 132). Stunża podkreśla, iż działanie na rzecz lokalności stanowi kolejną istotną cechę w zestawie wyznaczników laboratoryjnego modelu działania (Stunża, 11.06.2021, s. 65). Pozornie znaczeniowo klarowny termin lokalności w kontekście medialabów zyskuje kilka warstw interpretacyjnych: wykorzystywanie w działaniach podłoża historyczno-kulturowego właściwego obszarowi objętemu pracami labu (miasta, aglomeracji, regionu); działanie na rzecz lokalnej społeczności (organizowanie działań edukacyjnych, rozwiązywanie problemów poszczególnych grup społecznych)

oraz badanie praktyk charakterystycznych dla lokalnej kultury cyfrowej (klonowanie platform mikrokomputerowych, samodzielne wytwarzanie osprzętu komputerowego). Tego typu działania, co zaznaczyłem wcześniej, nie pozostają w pełnym odseparowaniu od ponadlokalnego kontekstu. „Swojskość” kultury wernakularnej, jak piszą autorzy tej propozycji metodologicznej, wynika zarówno z jej referencyjności do kultury głównego nurtu, jak i ze sposobu konstruowania będącego „odpowiedzią na wyobcowanie, które odczuwamy w kontakcie z systemowo złożonym światem” (Napiórkowski i in., 2015, s. 22).

Doskonałym przykładem podejmowania problematyki lokalnej kultury cyfrowej są aktywności zespołu krakowskiego UBU labu, skoncentrowane na badaniu dziedzictwa demosceny. Samo zjawisko tworzenia programów demo w celu maksymalnego wykorzystania potencjału platformy oraz zaprezentowania umiejętności koderów jest charakterystyczne dla społeczności krajów Europy Środkowo-Wschodniej. UBU lab podjął jednakże zagadnienia związane nie tylko z niematerialnymi wytworami kultury cyfrowej, lecz przede wszystkim z badaniem natywnych platform demoscenowych oraz praktyk społecznościowych. Prowadzone studia nad platformami (*platform studies*) obejmują popularne w Polsce w latach 80. i 90. ubiegłego wieku platformy mikrokomputerowe, licznie zgromadzone w przestrzeni labu, a także zagadnienia związane z amatorsko wytwarzanym sprzętem. Istotne było nie tylko rozpoznanie, jakiego typu platformy komputerowe były i/lub są znaczące w kontekście praktyk demoscenowych, ale również procesów komputeryzacji Polski w latach 80. XX wieku, stanowiących wspólną właściwość większości europejskich państw postsocjalistycznych. Były to przede wszystkim działania subwersywne względem państwowej polityki dystrybuowania sprzętu elektronicznego oraz szereg oddolnych aktywności w zakresie pozyskiwania platform i osprzętu, ich serwisowania oraz produkcji wiedzy (Garda, 2020³). Poskutkowało to wieloma amatorskimi kopiami (tzw. klonami) komercyjnych sprzętów, takich jak popularny w państwach Europy Środkowo-Wschodniej mikrokomputer ZX Spectrum, do dziś wykorzystywany jako narzędzie tworzenia programów demoscenowych (Marecki i in., 2019a, s. 17). Ta konkretna platforma stała się obiektem badań podejmowanych w krakowskim laboratorium, które w swojej kolekcji posiada kłona wytworzonego amatorską techniką (Argasiński, 1.06.2021, s. 29). Studium szerokich zjawisk wokół ZX Spectrum, w tym praktyk DIY, zaowocowało publikacją z serii Biblioteka XXI wieku *Demoscena. ZX Spectrum* (Marecki i in., 2019a). W kontekście amatorskości działań podejmowanych w ramach kultury wernakularnej, której przykładem bez wątpienia jest samodzielne klonowanie platform, warto za autorami publikacji zaznaczyć, iż „wielu rosyjskich scenerów przyznaje, że (mimo prowadzenia opisanych *flame wars* na linii Spectrum-PC lub Spectrum-Amiga) nigdy oryginalnego sprzętu Sinclaira nie widziało” (Marecki i in., 2019a, s. 53).

³ Poruszony wątek oddolnej komputeryzacji kraju podejmuje szeroko Maria Garda w przywołanej pracy.

W tym miejscu działania UBU labu łączą ze sobą dwie właściwości kultury wernakularnej – lokalność oraz amatorskość. Wszelkiego rodzaju praktyki „majsterkowania”, stanowiące podstawę popularnego obecnie paradygmatu DIY (Orszak-Dudkowska, 2016, s. 102), wdrażane są w medialabach na dwóch płaszczyznach: badawczej oraz eksperymentalno-warsztatowej. Pod pojęciem płaszczyzny badawczej rozumiem działania związane ze zjawiskami oraz przedmiotami kulturowymi, które, jak w przypadku demosceny oraz ZX Spectrum w UBU labie, stanowią zainteresowanie naukowe członków laboratoryjnego zespołu. Aktywności eksperymentalno-warsztatowe wynikają natomiast z ogólnej specyfiki laboratorium, która zakłada aktywny udział w tworzeniu materialnych i niematerialnych artefaktów kultury, sztuki i nauki.

Krakowski medialab prowadzi również bardzo aktywną działalność publikacyjną *stricte* związaną z tematyką lokalnej kultury cyfrowej oraz praktycznego wdrażania modelu pracy laboratoryjnej. W ramach zrealizowanego grantu przygotowano szereg monografii oraz tłumaczeń powiązanych tematycznie z prowadzonymi badaniami. Wśród pozycji wartych uwagi należy wymienić: *Praktykę i eksperyment* (Marecki, 2019), traktującą o modelu laboratorium oraz powstaniu UBU labu, *UBU lab. Raporty techniczne 2016–2019* (Marecki i in., 2019b), szczegółowo opisujące prace nad wybranymi projektami, oraz *Gatunki cyfrowe. Instrukcja obsługi* (Marecki, 2018), dotyczące problematyki memów, gier czy dem.

Działania Medialabu Katowice oraz Medialabu Gdańsk na polu lokalnego kontekstu odnoszą się z kolei do potencjału wynikającego z historii ośrodków miejskich. Projekt gdański opiera się na działaniach podejmowanych z cyfrowymi artefaktami zdigitalizowanego dziedzictwa w formie warsztatów tworzenia cyfrowych kolaży, czy też odtwarzania zaśpiewów historycznych postaci gdańskich wywoływaczy (Rojek, 25.05.2021, s. 4). Oferta instytucji jest skierowana głównie do profesjonalistów (pracowników sektora kultury i sztuki, badaczy) (Rojek, 25.05.2021, s. 6), co nie powoduje jednak zatracenia swojego rodzaju amatorskości niektórych projektów. Szczególnie wartościowy przykład stanowi zorganizowana w 2020 roku druga edycja hackathonu muzycznego. Z uwagi na sytuację pandemiczną wydarzenie zrealizowano w formie zdalnej przy pomocy kanału na platformie Discord, a uczestnicy łączyli się z prowizorycznie przygotowanych w domach studiów muzycznych (Rojek, 25.05.2021, s. 3). Stunża podkreśla znaczenie pytania o profesjonalizację medialabu (Stunża, 11.06.2021, s. 61). Z jednej strony niezbędna jest oddolna energia, z drugiej konieczne są tzw. twarde kompetencje (Stunża, 11.06.2021, s. 61), które umożliwią pracę z mediami na poziomie wyższym niż kompetencje modelowego użytkownika współczesnych komputerów. Wydaje się, iż medialaby dzięki interdyscyplinarności zespołów rozwiązują ten problem poprzez poziomą wymianę wiedzy i umiejętności.

Medialab Katowice wykorzystuje natomiast lokalny potencjał historyczny w działaniach związanych z ulicą Kościuszki, główną promenadą miasta. W ramach projektu stworzono wystawę, spacerownik oraz cyfrowe archiwum ulicy, które bazowały na kwerendach przeprowadzonych w archiwum miejskim (Adamus, 25.01.2021, s. 12). Na szczególną uwagę zasługuje także unikatowy

w skali kraju program Mikrogranty Medialabu, podczas którego realizacji oddano lokalnej społeczności możliwość tworzenia projektów i wydarzeń. W ten sposób medialab wzbogacił się o inicjatywy, które nie powstały jedynie na podstawie głosu społeczeństwa, a były nim w swej genezie. Ponadto w katowickim laboratorium prowadzone są eksperymentalne warsztaty, nawiązujące do opisywanej kategorii DIY. W trakcie zajęć z Arduino oraz Bare Conductive użytkownicy mogą w stosunkowo krótkim czasie skonstruować własne działające urządzenia. Amatorska aktywność silnie koreluje w tym przypadku z komercyjnymi produktami sprzętowymi. Z jednej strony Arduino stanowi *open source'owy* projekt, z drugiej elementy wykorzystywane przez uczestników warsztatów są wytwarzane komercyjnie. Sama idea odwołuje się jednak do nauczania kultury cyfrowej poprzez praktyczne, eksperymentalne działanie z *hardware*.

Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym artykule wątki teoretyczne dotyczące cech charakterystycznych dla laboratoryjnego modelu działania oraz założenia paradygmatu kultury wernakularnej przyczyniają się do powstania nowej perspektywy badań nad medialabami. Koncepcja stanowi odpowiedź na pojawiające się w literaturze przedmiotu rozważania nad kontekstem lokalnej kultury cyfrowej (działania krakowskiego UBU labu), podłoża społecznego i historycznego oraz liczne odniesienia współczesnych praktyk eksperymentowania do paradygmatu DIY. Również respondenci przeprowadzonych wywiadów wskazywali na działania laboratoryjne odnoszące się do zjawisk charakterystycznych dla kultury wernakularnej, jak subwersywne konstruowanie laboratorium, procesualny charakter działań oraz różnorodnie definiowana lokalność.

Studium wybranych polskich medialabów podkreśla adekwatność zastosowania tytułowej koncepcji do analizy praktycznych realizacji ośrodków. Jednocześnie wskazuje na istotną kwestię, celowo pominiętą przeze mnie w ramach głównych rozważań. Jest nią marginalizacja dorobku medialabów państw Europy Środkowo-Wschodniej, na łamach międzynarodowej literatury, względem ośrodków zachodnich. Centralny punkt medialabowej debaty stanowią odwołania prekursorskich instytucji, jak powstały w roku 1985 MIT Media LAB, którego aktywność już dwa lata po zainicjowaniu przyczyniła się do powstania obszernej publikacji *The Media Lab: Inventing a future at MIT* (Brand, 1987). Wynika to ze znaczącego opóźnienia w dotarciu koncepcji laboratorium na lokalne pole badawcze oraz praktyczne, jednocześnie zachęcając do debaty nad rozwojem laboratoriów w szerszej perspektywie lokalnej, obejmującej ośrodki zlokalizowane na terenie części kontynentu europejskiego.

Propozycją rozwijaną przeze mnie w dalszych badaniach jest określenie wspólnej perspektywy dla medialabów wybranych państw postsocjalistycznych w Europie, która przekładać się będzie na charakterystykę ośrodków oraz podejmowane przez nich aktywności naukowe. Potencjał dostrzegam w propozycji paradygmatu kultury wernakularnej, który łączy elementy wspólne dla

regionu. Należy do nich m.in. wspomniane i szeroko analizowane zakorzenienie paradygmatu *Do It Yourself* w społeczeństwie, wynikające z realiów gospodarki niedoboru, charakterystycznej dla systemu centralnie sterowanego planowania.

Bibliografia

- Brand, Stewart (1987). *The Media Lab: Inventing The Future at MIT*. New York: Viking Penguin Inc.
- Filiciak, Mirosław i Tarkowski, Alek (2011). Medialab – instrukcja obsługi. W: Filiciak, Mirosław, Tarkowski, Alek i Jałosińska, Agata (red.). *Medialab. Instrukcja obsługi*. Chrzelice: Fundacja Ortus, 11–16.
- Garda, Maria (2020). Przyswajanie kulturowe mikrokomputerów w PRL w latach osiemdziesiątych XX wieku. W: Sitarski, Piotr, Garda, Mara B. i Jajko, Krzysztof (red.). *Nowe media w PRL*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, 155–165.
- Gudkova, Svetlana (2012). Wywiad w badaniach jakościowych. W: Jemielniak, Dariusz (red.). *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, Tom 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 111–129.
- Klimczuk, Andrzej (2013). The Role of Medialabs in Regional Cultural and Innovative Policy. In: Hittmár, Štefan (ed.). *Žilina: Faculty of Management Science and Informatics*. Žilina: University of Žilina, 130–132.
- Klimczuk, Andrzej (2016). Inicjatywy medialab w Polsce. W kierunku nowych instytucji kultury – komunikat z badań. *Kultura Współczesna*, 1, 28–30.
- Kvale, Steinar (2012). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lantis, Margaret (1960). Vernacular Culture. *American Anthropologist*, 62, 202–216.
- Lévy, Pierre (1997). *Collective Intelligence – Mankind’s Emerging World In Cyberspace*. Cambridge: Perseus Books.
- Maj, Anna (2017). Medialaby, fablaby i banki wiedzy jako nowe modele instytucji edukacyjnych i animacyjnych. Problemy i wyzwania. *Państwo i Społeczeństwo*, 3, 86–103.
- Marecki, Piotr (2018) (red.). *Gatunki cyfrowe. Instrukcja obsługi*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Marecki, Piotr (2019). *Praktyka i eksperyment. Laboratoryjny model humanistyki*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Marecki, Piotr, Yermey i Straka, Robert „Hellboj” (2019a). *Demoscena. ZX Spectrum*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Marecki, Piotr, Argasiński, Jan K., Woynarowski, Jakub, Yermiej, Straka, Robert „Hellboj”, Onak, Leszek i Olczyk, Jacek (2019b). *UBU lab. Raporty techniczne 2016–2019*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Napiórkowski, Marcin, Szarecki, Artur, Dobrosielski, Paweł, Filipkowski, Piotr i Kaczmarek, Olga (2015). Kultura wernakularna. Antropologia projektów nieudanych. *Kultura Współczesna*, 3(87), 14–26.
- Orszak-Dudkowska, Katarzyna (2016). „Zrób to sam/Do it yourself”. Nowe oblicza rzemiosła i rękodzieła w kulturze współczesnej. *Zeszyty Wiejskie*, XXII, 99–107.
- Pawlicka, Urszula (2015). To nie jest muzeum, to jest laboratorium. *Czas Kultury*, 2, 60–65.
- Pawlicka, Urszula (2017). Humanistyka: pracownia, centrum czy laboratorium? *Teksty Drugie*, 1, 314–333.
- Pawlicka-Deger, Urszula (2020). The Laboratory Turn: Exploring Discourses, Landscapes, and Models of Humanities Lab. *Digital Humanities Quarterly*, 14.3. Access: <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/14/3/000466/000466.html> [12.08.2021].
- Rytel, Grzegorz (2015). Wernakularna, czyli jaka? Uwagi semantyczne na marginesie tematu konferencji. *Budownictwo i Architektura*, 3, 143–149.
- Słodowy, Adam (1974). *Lubię majsterkować*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne.
- Wershler, Darren, Emerson, Lori and Parikka, Jussi (2021). Introduction: Everything is a Lab. In: Wershler, Darren, Emerson, Lori and Parikka, Jussi. *The Lab Book. Situated Practices in Media Studies*, [online]. University of Minnesota Press Open-Access Library. Access: <https://manifold.umn.edu/read/introduction-everything-is-a-lab/section/bd82bc49-24e2-4e1d-b7d5-e2430884848a> [28.11.2021].

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji badań laboratoriów cyfrowej humanistyki w perspektywie kultury wernakularnej. Tekst uwzględnia teoretyczne założenia modelu laboratoryjnego oraz kultury wernakularnej jako propozycji metodologicznej, także w odniesieniu do genezy terminu. Autor podejmuje rozważania na podstawie czterech wyznaczników koncepcji: emergentności, subwersywności strukturalnej, lokalności oraz amatorskości.

Studium przypadku polskich instytucji zostało oparte na wywiadach przeprowadzonych z przedstawicielami trzech medialabów: w Gdańsku, w Krakowie oraz w Katowicach. Na podstawie wniosków z badań wysunięto propozycję analizowania medialabów w kontekście tytułowego paradygmatu, uwzględniając przedmiot podejmowanych aktywności w laboratoriach oraz specyfikę ich funkcjonowania. Badacz zwraca uwagę na aspekty określające działania medialabów: regionalny kontekst historyczny, potrzeby społeczne, lokalna kultura cyfrowa, paradygmat Do It Yourself.

W podsumowaniu autor proponuje szerszy kontekst przyszłych badań laboratoriów cyfrowej humanistyki w europejskich państwach postsocjalistycznych.

Media labs in vernacular culture context. Case study of polish institutions

Summary

This article analyses the concept of research in digital humanities laboratories from the perspective of vernacular culture. The text considers the theoretical assumptions of the laboratory model and vernacular culture as a methodological proposal, also taking into account the genesis of the term. The study is based on three determinants of the concept: emergent, structural subversiveness, local and amateurishness.

The case study of Polish institutions was based on interviews with representatives of three media labs: in Gdańsk, Kraków and Katowice. The research conclusions led to a proposal to analyse media labs in the context of the title paradigm, taking into account the activities undertaken in the laboratories and the specificity of their functioning. The study focused on the aspects that define the activities of media labs: the regional historical context, social needs, local digital culture, and the Do It Yourself paradigm.

In the summary, the author proposes a broader context for future research of digital humanities laboratories in European post-socialist countries.

